

פתח תפתח את ידך לו

ביחידה זו נלמד את המצוות בחומש דברים העוסקות ביחס לעני.

שאלות מכוונות למידה

מהן המצוות הקשורות במחויבות לעניים בחומש דברים?
מהו הביאור הנוסף במצוות אלו, הנדרש לקראת הכניסה לארץ?
מהם העקרונות המנחים שנוכל ללמוד לדורנו ממצוות אלה?

מבוא: עקרונות מנחים ללימוד המצוות.....2

שמיטת כספים, צדקה והלוואה (פרק טו, א-יא).....4

הענקה (פרק טו, יב-יח).....11

איסור ריבית (פרק כג, כ-כא) דני משכון (פרק כד, ו, י-יג).....15

הלנת שכר (פרק כד, יד-טו).....20

מתנות עניים (פרק כד, יט-כב).....24

הקשר רחב: המחויבות כלפי העניים בנביאים (חובה לתלמידי 5 יח"ל)

26.....

מבוא: עקרונות מנחים ללימוד המצוות

פתיחה

חומש דברים הוא נאומו של משה רבנו לפני הכניסה לארץ. משה מכין את העם מן הבחינות - אמונית, ערכית ומעשית לקראת השינוי שהם עומדים בפניו. ההכנה הזו הכרחית משום שחיייהם עומדים להשתנות במובנים רבים: מן הקיום הפשוט היומיומי (מזון, תעסוקה) ועד למערכות בסדר גודל לאומי (הנהגה בכל הרמות, צבא, מדיניות פנים וחץ). דור המדבר, שהורגל כל ימיו לקיום נסי ולחיים סביב מרכז רוחני וסביב מנהיג אחד שהביא ישירות את דבר ה', עומד להתמודד עם אתגרים חדשים.

בתחום הכלכלי החיים בארץ ישראל שונים באופן מהותי מחיי המדבר: במדבר התבסס הקיום על המן (ועל צאן ובקר). המזון ניתן מידי יום באופן פלאי, והשריש בתודעה את התלות בקב"ה. לא היה קשר בין עשייה לבין תגמול. בארץ ישראל האדם נדרש לעבוד ולפרנס, ולהשתכר בהתאם לעשייה שלו. האדם אחראי לפרנסתו, ועלול לשכוח את הקב"ה ולתלות את ההצלחה ב"כוחו ועוצם ידו". אולם נשים לב לתוצאה נוספת של המעבר מקיום ניסי לקיום "טבעי": הווצרותם של מעמדות כלכליים-עשירים ועניים. בעוד שבמדבר המן ניתן לכולם באופן שווה בארץ ישראל בה כל אחד דואג לפרנסתו יוצרו מעמדות בעם, והצורך לגלות ערבות כלפי אותם שאינם מצליחים לקיים את עצמם גדל.

מבוא: הגדרת העקרונות המנחים את המחויבות כלפי העניים

כדי ללמוד עקרונות אלו נקרא את שמונה מעלות בצדקה:

הלכות מתנות עניים ברמב"ם (פרק י):

[ז] שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו:

מעלה גדולה שאין למעלה ממנה - זה המחזיק בידי ישראל שמך, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאול; ועל זה נאמר "והחזקת בו, גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כה, לה), כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך.

[ח] פחות מזה - הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה: כגון לשכת חשאים שהייתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסים ממנה בחשאי. וקרוב לזה - הנותן לתוך קופה של צדקה; ולא ייתן אדם לתוך קופה של צדקה, אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע לנהוג בה כשורה כר' חנניה בן תרדיון.

[ט] פחות מזה - שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח: כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר, ומשליכין המעות בפתחי העניים. וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא, אם אין הממונין בצדקה נוהגין כשורה.

[י] פחות מזה - שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן : כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה.

[יא] פחות מזה - שייתן לעני בידו, קודם שישאל.

[יב] פחות מזה - שייתן לו אחר שישאל.

[יג] פחות מזה - שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

[יד] פחות מזה - שייתן לו בעצב.

הרמב"ם לא התייחס למצוות צדקה כאל מקשה אחת, אלא דירג אותה והגדיר דרכים שונות לנתינת צדקה - ראויות יותר וראויות פחות.

לימוד דבריו מעלה את העקרונות הבאים :

א. צדקה המביאה לשיקומו של העני עדיפה על צדקה המסייעת לקיומו המיידני של העני. (במילים אחרות, עדיף ללמד לדוג מאשר לתת דג)

ב. התורה מדריכה אותנו לשמור על כבודו של העני ולהשתדל למנוע ממנו בושה.

ג. בנתינת צדקה לא רק התוצאה כלפי העני חשובה, אלא יש ערך גם לחינוכו של האדם הנותן, לצאת מעולמו הצר ולדאוג לאחר.

בחומש דברים, רגע לפני הכניסה לארץ והמעבר לאחריותו של אדם לפרנסתו, מבארת התורה ומרחיבה את הנושא של הלכות צדקה. התורה מדריכה אותנו לא להסתפק במתן צדקה במובן הטכני (=הכספי) שלה, אלא להעמיק אל הרבדים העמוקים יותר : חשיבה לטווח ארוך (עיקרון א), התייחסות להיבטים הנפשיים (עיקרון ב'), חינוך לערבות ולאכפתיות (עיקרון ג'). הדרכה זו חיונית משני טעמים : ראשית - היא מביאה לסולידריות חברתית, בנוסף היא מייצרת יחס ראוי ומאוזן לגבי צבירת רכוש פרטי.

העשרה

מקורות המרחיבים ומסבירים את שלושת העקרונות :

[אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה, הרב אהרון ליכטנשטיין](#)

[שיהיה דרך כבוד, הרב חיים דרוקמן](#)

[צדקה מקיימת וצדקה משקמת, ד"ר בני פורת](#)

למורה :

התלמידים צריכים להכיר את העקרונות אך אינם נדרשים להכיר את שמונה המעלות בצדקה. אנחנו מציעים להשתמש בדבריו של הרמב"ם כדי לקיים דיון בסדרי העדיפויות, ובאמצעות הדיון להגדיר ולהבין את העקרונות.

הציפייה מן התלמידים היא להבין את העקרונות ולדעת ליישם אותם במצוות השונות.

שמיטת כספים, צדקה והלוואה (פרק טו, א-יא)

שמיטת כספים, צדקה והלוואה

מצוות שמיטת חובות, הסמוכה למצוות ההלוואה, היא מצווה שלכאורה מנוגדת לצדק הטבעי. על פי הצדק הטבעי, המלווה זכאי לקבל את כספו, והלווה נדרש להשיב את הכסף שניתן לו לזמן מוגבל. אך התורה דורשת מהאדם לוותר על הכסף המגיע לו בדין בשביל לקיים חסד עם העני. התורה הסמיכה אל מצווה זו את מצוות ההלוואה המשלימה את דין שמיטת הכספים. חז"ל למדו מפסוקים אלה את דיני הצדקה. (נזכור כי הרמב"ם ראה בהלוואה צדקה מן המדרגה הגבוהה ביותר)

שמיטת כספים (דברים פרק ט"ו)

אֶמְקֹץ שְׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה: בַּזֶּה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּטָה כָּל בַּעַל מִשָּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשֶׁה בִּרְעֵהוּ לֹא יִגַּשׁ אֶת רַעְהוּ וְאֶת אֲחִיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ: ג' אֶת הַנִּכְרִי תִּגַּשׁ וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָּךְ אֶת אֲחִיךָ תִּשְׁמַט יָדְךָ: ד' אַפֶּס כִּי לֹא יִהְיֶה בָּךְ אֲבִיּוֹן כִּי בָרֶךְ יִבְרַכְךָ ה' בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: ה' רַק אִם שְׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה הַיּוֹם: ו' כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בִּרְכָךְ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ וְהִעֲבַטְתָּ גוֹיִם רַבִּים וְאֵתָהּ לֹא תַעֲבֹט וּמִשְׁלַת בְּגוֹיִם רַבִּים וּבָךְ לֹא יִמְשְׁלוּ:

למורה:

לפני הפנייה אל הפרשנים, נבחין בשאלות העולות מתוך קריאת הפסוקים: מה מובנן של המילים "שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו" (ב)? יש להסביר את המילים לפני שמתחילים ללמוד את הפרטים בחומשים קודמים (שמות כג, ויקרא כה) למדנו על השמיטה - במה מתייחדת השמיטה הנלמדת פה? מהם הדגשים המיוחדים לדור הנכנסים לארץ? מחצית מן הפסוקים הדנים בשמיטה הם הבטחות לברכה (ד-ו) - איזה מרכיב במצווה מצריך כל כך הרבה הבטחות וברכות? (נשים לב למילים השונות המתארות הלוואה: "בעל משה", "והעבטת")

עיון בפרשנים

רש"י [ב]:

שמוט כל בעל משה ידו - שמוט את ידו של כל בעל משה:

רש"י [ד]:

אפס כי לא יהיה בך אביון - ולהלן הוא אומר (פסוק יא) כי לא יחדל אביון, אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום, אביונים באחרים ולא בכס, וכשאינן אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכס.

אביון - ... ולשון אביון שהוא תאב לכל דבר:

(רש"י מתייחס לסתירה שבין פסוק ד לפסוק יא. ניתן ללמדו כאן או כשמגיעים לפסוק יא)

העמקה:

התלות שבין מצוות שמיטת קרקעות לשמיטת כספים:

רד"צ הופמן דברים ט"ו:

"אין ספק כי מצוות שמיטת כספים תלויה במצוות שמיטת קרקעות שכן העני שלא קצר השנה, אין ביכולתו לשלם את חובותיו, ונימוק זה אין כוחו יפה אלא בסוף השנה, מה שאין כבתחילתה."

פרשנות נוספת - לתלמידי 5 יח"ל: הבנת המושג "מקץ" על פי כל אחד מן הפרשנים
ראב"ע [א]:

וטעם מקץ שבע שנים תעשה שמיטה - בתחילת השנה, כאשר פירשתי (לעיל ט, יא). והעד, 'הקהל את העם' (להלן לא יב) [=מצוות הקהל, שלדעת ראב"ע הייתה בתחילת השנה השביעית].

רמב"ן [א]:

"ועל דעת רבותינו (ספרי קכב) "מקץ" בסוף השבע, ולא ידבר הכתוב אלא בשמיטת כספים, יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמטה שישמוט כל בעל משה ידו, ולכך אמרו (ערכין כח): שאין שביעית משמטת אלא בסופה. [...] ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן, כי קץ הוא סוף [...] אם כן "קץ שבע שנים" שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא. ובשמיטת הארץ הכתוב מדבר כאשר פירשתי למעלה..."

נקיים דיון על טעמי המצווה:

כותבים רבים התייחסו למחשבת המצווה ולמקומה בקשר שבין אדם לקב"ה, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. מצוות השמיטה המתקיימת רק בארץ ישראל מחזקת את אמונתו של האדם, גורמת לו לחלוק מרכושו עם החברה בה הוא חי ועוזרת שלא לשקוע רק בחיי חומר ובצבירת רכוש ונכסים. באופן זה מהווה מצוות שמיטה נדבך חשוב בבניית עולמו הרוחני של עם ישראל בארצו. נציע כאן שני כיוונים.

הנחיה: יש ללמד דעה אחת בעניין טעם מצוות שמיטת כספים (ע"פ בחירת המורה, לאו דווקא מתוך הדעות המוצעות כאן).

א. רבי יונתן אייבשיץ – בפירושו ל'חושן משפט' (תומים סז, א):

"...ומה עצום מצווה זו וטעם יש בה ועל ידה, ידע איש הישראלי אשר ימיו כצל על הארץ וגרים ככל אבותיו אריסי בתי אבות ולה' הארץ ומלואו וידע כי לא שלימות אנושי לעסוק בקיבוץ הקניינים ולאסוף חמרים חמרים [...] והיא, שנת שביעית, שנת רצון לה', אשר ישליך אדם אלילי כספו ולא יאמר אלקינו למעשי ידינו הוא היקום והרכוש כי אז אין כסף נחשב כלום ולא יועיל הון ביום עברה [...]"

ומצווה זו גרמה לישראל שלא נשתקעו יותר מדאי בעסק משא ומתן ולהרבות בסחורה כאניות סוחר ולבלות בו זמן יום ולילה [...] ולא כל המרבה בסחורה מחכים, כי לזו צריך הלוואת איש באחיו ולהיות נושה איש ברעהו מזמן לזמן וזה אי אפשר בהחזיק מצווה הנ"ל, כי בהגיע תור השמיטה ישמט הנושה וייצא נקי מכל חובו.

ואם כן היה חובה עלינו להחזיק במידת הסתפקות כראוי ונאות לעובד השלם [...]

וכאשר היו אבותינו לא פנו אל הון, רועי צאן, מגז כבשים יתחממו ומחלב עתודים ישתו וברכת ה' היא תעשיר, ברצונו נותן וברצונו נוטל ושווא כל תחבולות בני אדם. ואם כן מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה."

ב. הראי"ה קוק ב"עין אי"ה" על שביעית פרק י:

"התכלית העיקרית של שמיטת החוב [...]"

להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים [...]

שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחבירו,

'עבד לזה לאיש מלוה'."

בהקדמה ל"שבת הארץ":

"שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ!

שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה,

"לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה' ", שנת שוויון ומרגוע,

התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד,

אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית,

ושלום אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו.

יהיתה שבת הארץ לכם לאכלה,

לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך,

ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול..."

צדקה והלוואה

ז כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שערך בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיד האביון: ח כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו: ט השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא: י נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ירך: יא כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על בן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ירך לאחיד לעניך ולאביון בארץ:

למורה

- נקרא את הפסוקים ונבחין בשאלות העולות מהם.
- (איננו מתחייבים להשיב לכולן. היכולת לשאול שאלות היא עצמה מיומנות חשובה בלימוד תנ"ך.)
- מהי המצווה שבפסוקים ז-יא, ומה נכלל בהגדרה "די מחסורו אשר יחסר לו"?
 - מה מלמדת אותנו התורה על דרך נתינת צדקה או הלוואה ועל מידת הנתינה?
 - מהי האזהרה, ומהי ההבטחה הנלווית אליה?
 - מדוע נוצר הצורך באזהרה שבפסוק ט, ומדוע נזקקת התורה למילה החמורה "בליעל" (שהופיעה בפרק יג, בעניין עיר הנידחת)?
 - מהי הזיקה שבין שתי המצוות ביחידה זו (שמיטת כספים והלוואה)?
 - מהו היחס שבין פסוק ד לפסוק יא?
- ננסה לדיוק בפסוקים ולהעלות רעיונות שיקרבו אותנו אל הבנת המצווה.

עיון בפרשנים

נשים לב: פשט הפסוקים עוסק בהלוואה ולא בצדקה, אולם פסוקים אלה הם המקור למצוות הצדקה. הפסוקים מתארים את החשש לתת לעני בגלל הקרבה לשנת השבע. מעניין כי הכתוב בחר ללמד את מצוות צדקה דווקא מתוך הקשר של הלוואה, וייתכן שנוכל לראות כאן את המקור לדבריו של הרמב"ם שדירג את ההלוואה או השותפות כצדקה המעולה ביותר.

רש"י [ח] :

פתח תפתח - אפילו כמה פעמים (רש"י מתייחס לציווי בדומה למה שמכונה יהוה ממושך)
 כי פתח תפתח - הרי כי משמש בלשון אלא: [למורה: עיין ברש"י בראשית יח, טו - כי משמש בארבע לשונות]

והעבט תעביטנו - אם לא רצה במתנה, תן לו בהלוואה:

די מחסורו - ואי [=ואין] אתה מצווה להעשירו:

אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו:

רש"י [י]:

נתון תתן לו - אפילו מאה פעמים (רש"י מתייחס להווה ממושך):

למורה: המכנה המשותף לפירושו של רש"י הוא בירור גדרי מצוות הצדקה - יש לחזור ולתת צדקה, לא להירתע מסירובו של העני ולהציע לו אלטרנטיבה של הלוואה, אין מצווה להעשיר את העני אך יש להתחשב בצרכיו הסובייקטיביים.

רש"י [ז]:

שעריך - עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת:

להעמקה (רשות):

סדר קדימה בצדקה (עקרונות הנלמדים מפסוק ז וביטויים ההלכתי), פניני הלכה, הרב אליעזר מלמד

שאלה: צרכי העניים מרובים, כיצד יקבע אדם למי לתת צדקה?
תשובה: שלושה עקרונות ישנם בסדר הקדימה, והם אותם העקרונות שלמדנו במצוות ההלוואה (ה), הלכות יא, יג).

שלושת העקרונות רמוזים בפסוק (דברים טו, ז): "כִּי יִהְיֶה בָּךְ אֶבְיּוֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ, לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקַּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחֶיךָ הָאֶבְיּוֹן". העיקרון הראשון הוא "אֶבְיּוֹן", את היותר אביון, היינו יותר נצרך לעזרה – יש להקדים, לכן יש להקדים הנצרך למזון על פני הנצרך ללבוש, ואת הנצרך ללבוש על פני הנצרך לרהיטים. העיקרון השני: "מֵאַחַד אַחֶיךָ", את מי שנחשב יותר אֶחֶיךָ – צריך להקדים. לכן הורים קודמים לבנים גדולים, בנים קודמים לאחים, אחים קודמים לדודים, ודודים קודמים לבני דודים. העיקרון השלישי: "בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ", עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת. כשיש התנגשות בין שני עקרונות, העיקרון הראשון קודם לשני, והשני לשלישי (כפי שהתבאר לעיל ה, יג). עוד הלכה למדנו מהפסוק, שעניי ארץ ישראל קודמים לעניי חוץ לארץ, שנאמר: "בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (שוי"ע רנא, ג).

עוד צריך להוסיף, שגם חבר טוב נחשב כקרוב שיש להקדימו. וכן קירבה רעיונית נחשבת קירבה, ולכן אדם הרוצה לתרום לשיבות, מפני שרבים מתלמידי השיבות נחשבים בשנות לימודיהם בישיבה כעניים, ראוי שיקדים ישיבות שקרובות להשקפת עולמו על פני ישיבות הרחוקות מהשקפת עולמו.

חשוב לציין שיש מצבים שבהם הדרכת ההלכה ברורה ונחרצת, ואזי אין לסור ממנה. למשל, כאשר גם האח וגם בן הדוד זקוקים לצדקה, ושניהם במצב כלכלי דומה, ברור שיש להקדים את האח. וכן כאשר האח זקוק קצת לעזרה, ואילו בן הדוד עומד לגווע ברעב, ברור שבן הדוד קודם. אבל כאשר בן הדוד זקוק לעזרה יותר מהאח, אבל ההבדל ביניהם אינו גדול, בזה הדרכת ההלכה אינה נחרצת, ובמקרה כזה צריך כל אדם להחליט בעצמו את מי להעדיף. וככלל צריך לדעת שפעמים רבות קשה לקבוע מי יותר נצרך, מפני שהאנשים וצורכיהם שונים מאוד זה מזה. ובכל המקרים הללו צריך האדם להחליט על פי שיקול דעתו ונטיית ליבו, ופעמים שכדי להחליט נכון, צריך להתייעץ עם אדם חכם.

להעמקה (רשות):

הרב יוסף צבי רימון, האם צדקה עדיפה על הלוואה, פרשת משפטים, אתר תעסוקטיף

קריאת חובה לתלמידי 5 יח"ל

כדי להעמיק בערך החברתי של מצוות אלו, נעיין בדבריו של הרב שאול ישראלי זצ"ל (קריאת המאמר היא חובה לתלמידי 5 יח"ל):

"ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט (=ההיבט) החברותי. שבת הארץ היא שבתון הקניין הפרטי מכל פרי. בשנה זו: 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך'. אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו ניגודים מעמדיים, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו. אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח יותר מאשר לגר, הניגודים החברתיים אף הם מתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדלי המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי העתיד. ואם נצרף לזה את מצות שמיטת הכספים נראה עד כמה עמוקה ויסודית השפעת המצוה בשטח זה. על ידי מצוה זו, הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת, עם ההצלחה המשקית והיצרנית, וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להישאר במצב כזה לאורך ימים.

ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכים בעוד שיש מישהו שזקוק להם בשעה זו. מצווה אתה ועומד להלוותם לו, והלוואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, הרי הריבית אסרה תורה בכל חומר הדין ובכמה אזהרות על הלווה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול, באה מצות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא ניגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה, שלא יחזור אליו החוב. היא מכנה התנהגות זו בביטוי החמור ביותר, המצוי רק כלפי מעשים, אשר המגונה בהם בולט ומוסכם- 'דבר בליעל', 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו'. '...דבר בליעל' הוא כי יעלה על לבבך דבר זה, היא (התורה) תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן הלוואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד.

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו, לאחר תוקף האזהרה שבה, לא פחות מאשר על מצוה אחרת, יבצע מהפכה חברתית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות, תבטל במחי יד את הניגודים הכלכליים והחברתיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו, במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים. ואם אין די בכך, והאמצעי של שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו קרקעות, לבין השני אשר נאלץ למכרם לו, באה מצות היובל וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העסקות אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהידלדלה, בטלות ומבוטלות ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו, מוכן להתחיל את הדף מחדש.

הרי לנו המצווה בבחינת 'בין אדם לחברו', מה רב הוא כוח התורה אשר השכילה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא..."

(הרב שאול ישראלי, בתוך ; "בצאת השנה", ירושלים תש"ך. המאמר מופיע בתוך חוברת של אמנון שפירא על מצוות השמיטה).

הרב ישראלי פורש לפנינו מערכת של חמש מצוות המהוות יחד תשתית לצמצום פערים כלכליים : [1] שמיטה [2] הלוואה [3] שמיטת כספים [4] יובל [5] איסור לקיחת ריבית

● באיזו דרך הן תלויות זו בזו?

● מה תרומתה של כל אחת מהן ל"הסדר היחסים בין עני ועשיר"?

דברי הרב שאול ישראלי

לסיכום לימוד מצוות שמיטה, הלוואה וצדקה

למורה:

בסיכום לימוד מצוות אלו, נקיים דיון סביב השאלה הבאה :
באיזה אופן מתבטאים שלושת העקרונות שהצבנו (חשיבות הנתינה, קיום מול שיקום, כבוד העני) במצוות שמיטת כספים, צדקה והלוואה?

מדוע יש צורך להדגיש ולבאר מצוות אלה ערב הכניסה לארץ?

הצעה למשימת סיכום

הענקה (פרק טו, יב-יח)

מצוות הענקה

יב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך: יג וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם: יד העניק תעניק לו מצאנך ומגדנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו: טו וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על כן אנכי מצוה את הדבר הזה היום: טז והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך: יז ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה כן: יח לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שבר שכיר עבדך שש שנים וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה:

לכאורה, הפסוקים הדנים בעבד עברי אינם מתייחסים באופן ישיר לעניים דווקא. המצווה נכללת ביחידת לימוד זו משום שהסיבות שבעטין נמכר אדם לעבדות מלמדות על שיוכו הכלכלי.

רש"י בפירושו לפסוק יב מתאר סיבות אלה: "מכרוהו בגניבתו", "קטנה שמכרה אביה". כאן המקום לחזור ולהזכיר לתלמידים את ההבדל בין מצווה מבוארת ומצווה מחודשת על פי הרמב"ן.

למורה:

לפני הפנייה ללימוד הפרשנים, נקרא את הפסוקים היטב ונשאל שאלות, למשל:

- מה מחדשת מצווה זו ביחס לדיני עבד עברי שבחומשים הקודמים (שמות כא, ויקרא כה)? ומדוע מקומו של חידוש זה דווקא ערב הכניסה לארץ?
- מה משותף למצווה זו ולקודמותיה בפרק טו (שימו לב להתייחסות לפן הרגשי-פסוק י, פסוק יח)?
- "וזכרת כי עבד היית במצרים" - מה בדיוק צריך האדון לזכור, ומהי העשייה הנובעת מן הזיכרון הספציפי הזה?
- מדוע נקטה התורה בביטוי "עבד עולם"? מהו 'עולם'?

עיון בפרשנים

רש"י [יב]:

כי ימכר לך - על ידי אחרים, שמכרוהו בית דין בגנבתו הכתוב מדבר.

והרי כבר נאמר (שמות כא, ב) כי תקנה עבד עברי, ובמכרוהו בית דין הכתוב מדבר.

אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן :

אחד שכתוב או העבריה, אף היא תצא בשש.

ולא שמכרה בית דין, שאין האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר בגנבתו ולא בגנבתה,

אלא בקטנה שמכרה אביה, ולמד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שתביא סימנין תצא.

ועוד חידש כאן (פסוק יד) העניק תעניק :

רש"י [יד]:

מצאנך ומגרנך ומיקבך - יכול אין לי אלא אלו בלבד?

תלמוד לומר : אשר ברכך, מכל מה שברכך בוראך.

ולמה נאמרו אלו?

מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה, יצאו פרדות.

רש"י [טו]:

וזכרת כי עבד היית - והענקתי ושניתני לך [=הענקתי שנית] מביזת מצרים וביזת הים, אף אתה הענק ושנה לו :

רש"י [יז]:

עבד עולם - יכול כמשמעו?

תלמוד לומר (ויקרא כה, י) ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו.

הא למדת שאין זה, אלא עולמו של יובל :

לתלמידי 5 יח"ל בלבד :

רש"י [יז]:

ואף לאמתך תעשה כן - הענק לה.

יכול אף לרציעה השוה הכתוב אותה?

תלמוד לומר (שמות כא, ה) : ואם אמור יאמר העבד,

עבד נרצע, ואין אמה נרצעת :

למורה : רש"י מצטט את מדרש ההלכה המופיע בספרי דברים קכ"ב.

ניתן דעתנו למבנה האופייני למדרשי הלכה :

מדרש ההלכה פותח בשאלה בה מועלית אפשרות הלכתית. השאלה פותחת במילה **יכול**?.....

מיד לאחר השאלה מופיעה תשובה הפותחת במילים **תלמוד לומר** (ת"ל) ומצטטת פסוק שעל פי רוב בא לפסול את ההצעה ההלכתית שהועלתה במילה **יכול**.

לעיתים, כמו בפירוש רש"י לעיל מופיעה במפורש המסקנה ההלכתית.

ובמדרש שלפנינו:

יכול אף לרציעה השוה הכתוב אותה? - האם האמה שווה לעבד גם בדין רציעה?
תלמוד לומר (שמות כא, ה): "ואם אמור יאמר העבד," פסוק המוכיח שרק עבד זכר רשאי לבקש להישאר בבית אדוניו כעבד וממילא רק עבד נרצע ואמה אינה נרצעת
עבד נרצע, ואין אמה נרצעת: - הצגת המסקנה.

המשמעות החברתית של דיני אמה עבריינה ומצוות הענקה

למורה:

רצוי שהמורה לא יסתפק בהצגת המקורות, אלא יקיים דיון סביב השאלות והתובנות העולות ממקורות אלו. את המקורות ניתן להציג בסוף הדיון.

1. החוק מול מציאות ימינו – פרופ' עמוס פריש

אף על פי שמוסד העבדות בטל, החידוש שבחוק תקף גם בחיינו, וכאן ניתן לדבר על השפעה ממש. דין ההענקה הוא למעשה תשלום פיצויי פיטורין לעובד עם סיום עבודתו. הראשון שיישם דין זה על שכיר הוא, ככל הידוע, בעל ספר החינוך, שכתב: "ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמש חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם" (מצווה תפב). עם זאת, הענקה זו לשכיר היא אצלו בגדר של המלצה, "חובה מוסרית".¹⁸⁷ הניתן לראות בה גם חובה? אלו (המשפט העברי, 750-751) מציין את ה'הסתמכות על עקרון ההענקה, בעקבות ספר החינוך" כאחת משלוש דרכים, שבאמצעותן עשו בתי-הדין הרבניים את פיצויי הפיטורין לחובה. וכך נאמר באחד מפסקי הדין:

המקור לתשלומי פיצויים היא הענקה שמחויבים לתת לעבד עברי... רואים בעליל שכוונת התורה היתה להטיל חובה על המעביד שידאג דאגת מחר עבור הפועל, שעם עזיבתו את עבודתו אצלו לא ישאר בידים ריקות, ולזאת הסתמך החינוך שבכל זמן ובכל עת אם פועל עובד, חובה על המעביד לדאוג לו גם לאחר צאתו מעימו.

בעובדת יניקתו של דין פיצויי הפיטורין המודרני מצו ההענקה שבתורה מודים גם בין כותלי בית-המשפט, ויובאו לדוגמה דברי השופט משה זילברג: "רעיון פיצויים אלה מקורו נעוץ בחובת ההענקה הכתובה בתורה..." (ע"א 25/50, וולפסון נגד חברת ספינים, פסקי דין, כרך ה, עמ' 275). מנחם אלון מעיר (המשפט העברי, 103, הע' 105) על החוק הישראלי, הנקרא "חוק פיצויי פיטורין תשכ"ג – 1963": "אף כאן מן הראוי היה לקרוא לחוק בשם 'חוק מענקי פיטורין', כדי לשמור על מטבע הלשון המקורית".

מונח נוסף, וכמדומה קרוב עוד יותר לחוק התורה (ולכן נקטנו אותו ככותרת תת-הפרק), הוא "מענק השחרור" – מענק שמקבל החייל בתום שירותו הצבאי כדי לאפשר לו בסיס כלכלי לראשית צעדיו בחיים האזרחיים.

נזכיר עוד שני יישומים שניתן למצוא לחוק במציאות ימינו: א. רעיון שיתוף העובד ברווחים, כפי שהסביר לשם את דעת רמב"ם (כנזכר לעיל בביאור לפסוק יד); ב. תשלום גמלאות למי שמפסיק לעבוד בשל הגיעו לגיל מסוים.

מתוך: העבודה בחוקי התורה, מחבר: פרופ' עמוס פריש.

- מהו היסוד המוסרי שבמצוות הענקה?
- מהי האמירה של התורה על אחריות האדון (ובלשון חז"ל גם המעביד) לעובד גם לאחר תום תקופת העבודה?
- באיזו דרך התגלגלה מצוות הענקה לחוק הישראלי התקף כיום?

2. הרב דב ברקוביץ

"במציאות החברתית-כלכלית בעת העתיקה, ואצל משפחות ללא בסיס כלכלי קבוע, רווח נוהג של מכירת נערה צעירה לאמה, לשם השגת שני יעדים עיקריים: הקלה במצבה הכלכלי של המשפחה וביסוס מצבה של הבת בביתה של משפחה אמידה.

בהסתכלות ראשונה, פרשה זו נראית כשוללת את יסוד גאולת האדם מן השעבוד, שעומדת בבסיס תובנת גילוי הבורא ביציאת מצרים. הייתכן אישור תורני למוסד בו שני גברים, אבא ואדון, מנצלים את ערך עבודתה של בחורה צעירה לשם טובתם האישית?

במקרה של בת שנמכרה לעבדות, עיסוקה העיקרי של התורה הוא באופן שחרורה: "לא תצא כצאת העבדים". כוונת ביטוי זה מתפרשת בהמשך: אסור להשאיר בת במצב של שעבוד עד השנה השביעית כמו עבדים גברים. האדון חייב לבחור באחד משני מסלולים: או שיהפוך את תכלית "קנייתה" למערכת של יחסי אישות תקנית לכל דבר או שישחרר אותה. כידוע, חז"ל קבעו שחובת יצירת מצב האישות או השחרור חלה בתקופת התבגרותה האישית של הבת. ייתכן שהלכה זו נמסרה במסורת על פה או שהיא מהווה חידוש של חז"ל. כך או כך, ההלכה תואמת לגמרי את מגמת הפרשה: למנוע ניצול מיני של בחורה צעירה במצב שבו כוח עבודתה משועבד לגבר מבוגר ממנה שבו היא תלויה לקיומה. לפי הבנת חז"ל בפרשה זו, לא יתכן מצב של שעבוד כזה באשה מבוגרת כלל וכלל. על רקע המציאות שמתקופת המקרא ועד תקופת חז"ל קבעה התורה בכך חידוש בעל מימדים היסטוריים.

מתוך: האמנם דיני עבדות יכולים לשמש מודל ליחסי עובד-מעביד? הרב דוב ברקוביץ

- על מי מגוננת התורה במצוות אמה עבריינה, ובאיזו דרך?

לסיכום לימוד המצווה

זכרו את העקרונות החברתיים שאליהם התייחסנו בפתיחת היחידה:

א. חשיבות הניתנה (בעבור הנותן).

ב. קיומו של העני או שיקומו של העני?

ג. שמירה על כבודו של העני.

באיזה אופן מתקיימים עקרונות אלו בדין עבד עברי כפי שהוא מתואר בחומש דברים?

איסור ריבית (פרק כג, כ-כא) דני משכון (פרק כד, ו, י-יג)

איסור ריבית (פרק כג, כ-כא)

כ לא תשיך לאחיד נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך: כא לנכרי תשיך ולאחיד לא תשיך למען יברכך ה' אלהיך בכל משלח ידך על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה:

כחלק ממצוות הלוואה נאסרת לקיחת ריבית.

גם כאן התורה אינה מציינת שהלווה הוא דווקא עני, אולם אם נשוב למצוות הלוואה שלמדנו בפרק טו, ניזכר באופיו של הלווה כפי שמופיע בתורה:

"לא תאמין את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיד האביון. כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו (טו, ז ח)."

הנחיה דידקטית

ראשית נתייחס לפסוקים ונתבונן בפרטי הכתובים:

- נברר את משמעות המילה "נשך". אלו סוגי נשך נזכרו בפסוקים?
- נשים לב להבטחת השכר המתלווה למצווה - נוכל ללמוד מכך על הקושי שבקיום המצווה.
- נשאל: מהו ההיגיון האנושי או הכלכלי שמאחורי לקיחת הריבית? מדוע אסרה אותה התורה?

מהו נשך?

רש"י (לשמות כ"ב, כד:)

נשך - ריבית שהוא כנשיכת נחש, שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קודקדו, כך ריבית - אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהריבית עולה ומחסרו ממון הרבה.

רמב"ן - איסור ריבית כמצווה מבוארת

בחומשים שמות וויקרא אוסרת התורה לקחת ריבית על הלוואה:

"אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו פנשה לא תשימון עליו נשך" (שמות כ"ב, כד) "וכי ימוך אחיד ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך. אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת

מֵאֱלֹהִים וְחִי אַחִיד עִמָּךְ. אֵת כִּסְפְּךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ וּבִמְרִבִּית לֹא תִתֵּן אֶכְלֶךָ. (ויקרא כ"ה, לה-
לו)

מהי תוספת הביאור של התורה בחומש דברים, על פני הציוויים המופיעים בשמות וביקרא?
נעיין בכתוב בחומש דברים פרק כ"ג בפסוקים כ-כא:

(כ) לֹא תִשִּׁיךְ לְאַחִיד נֶשֶׁךְ כֶּסֶף

נֶשֶׁךְ אֶכֶל

נֶשֶׁךְ כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ:

(כא) לִנְכָרִי תִשִּׁיךְ וּלְאַחִיד לֹא תִשִּׁיךְ

לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַשְׁלַח יָדְךָ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ

רמב"ן מסביר שיש שלוש הלכות המתבארות בספר דברים:

למורה: תלמידי 3 יח"ל צריכים לדעת את הביאור השני, ותלמידי 5 יח"ל את שלושת הביאורים.

רמב"ן דברים כ"ג, כ-כא

"לא תשיך לאחיד" - גם זו מצוה מבוארת.

יוסיף בכאן אזהרה גם ללווה, מה שאין כן בכל דיני ממונות שאם רצה הוא לזוק (=להזיק לעצמו)
בנכסיו רשאי, אבל מפני רגילות החטא הזה יזהיר בו גם הלווה.

וביאר בכאן שיהיה ריבית הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו (ב"ק ק"ג ב) 'גזל גוי
אסור'. אבל הריבית שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד, כמו
שצווה (ויקרא י"ט, יח) "ואהבת לרעך כמוך", וכמו שאמר (לעיל ט"ו, ט) "השמר לך פן יהיה דבר
עם לבבך בליעל וגוי". ועל כן אמר "למען יברכך ה' אלהיך" - כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו כאשר
ילוונו בלא ריבית ותחשב לו לצדקה. וכן השמיטה חסד באחים... וקבע לו ברכה, כי הכתוב לא יזכיר
הברכה רק בצדקה ובחסדים, לא בגזל ובגנבה ובאונאה...

וביאר עוד "כל דבר אשר ישך" - אפילו באבני הבנין ושאר הנלוים...

1. על מי חל האיסור? ספר דברים מחדש שהאיסור חל גם על הלווה ולא רק על המלווה.

2. ממי אסור לקחת ריבית? איסור ריבית חל רק על הלוואה בין בני ישראל ואילו מן הנוכרי מותר
(אם-כי אין ציווי) לקחת ריבית. הנימוק לכך הוא שאיסור ריבית נובע מהחסד והאחוה הפנימיים
בעם ישראל, אך ביחסים שבין יהודי לנכרי אם יש הסכמה בין הצדדים ללוות ולהלוות בריבית הרי
שהסכמה זו תקפה. הדבר דומה למצוות שמטות כספים הנובעת גם היא מהאחוה ומהחובה של
"ואהבת לרעך כמוך". לעומת זאת, איסורים הנוגעים לפגיעה ברכוש האחר אינם תלויים ברצון
הטוב שבין שני הצדדים (כמו איסורי גניבה וגזל) ולכן הם מחייבים כל מערכת היחסים גם בין
ישראל לנוכרי. רמב"ן מוסיף ומסביר שברכת ה' המובטחת על הימנעות מריבית, ייחודית למצוות
המבטאות אחווה וחסד, ולא מופיעה במצוות שהן חובה מוסרית בסיסית.

3. מה אסור לקחת בריבית? אסור לקחת ריבית לא רק על הלוואת כסף או מאכלים, אלא על כל הלוואה אפילו של חפצים, למשל: הלוואת אבנים לבנין.

להרחבה: הרב אוהד פיקסלר, [מבוא להלכות ריבית](#)

העמקה: קווי דמיון בין מצוות השמיטה (קרקעות וכספים) לאיסור ריבית רמב"ן הדגיש את המשמעות של "בין אדם לחברו" באיסור ריבית ובחובת שמיטת כספים, אולם יש גם משמעות של "בין אדם למקום". שמיטת כספים מהווה השלמה לאחד הרעיונות המרכזיים במצוות שמיטת הקרקע והיובל: ההכרזה שהקב"ה אדון על רכושנו. אם בהפקר הקרקעות וחזרת הקרקע ביובל באה לידי ביטוי העובדה שהקב"ה אדון על קרקעותינו, הרי שבהשמטת החובות באה לידי ביטוי העובדה שהקב"ה אדון על כספנו. כך ניתן להבין את התלות ההלכתית שבין שמיטת הקרקע והיובל לבין היובל: "בזמן שאתה משמט קרקע את משמט כספים" (גיטין לו ע"א). גם איסור הריבית מבטא רעיון דומה, כפי שכותב רש"י הירש: "אין התורה תופסת את הריבית כעוול משפטי, שאלמלי כן לא היתה אוסרת באותה חומרה גם לשלם ריבית, ואיסור ריבית לא היה מוגבל רק לחוג היהודי. אלא איסור זה מכריז שה' הוא אדון לכל רכושנו המיטלטל, כדרך ששמיטת קרקע ויובל מגשימים שלטון ה' על אדמותינו." הדמיון בין המצוות הוא גם באי קיומן בפועל בזמן הזה. לשתי המצוות הללו נמצאה דרך עוקפת שהביאה בפועל לביטולן: שמיטת כספים באמצעות הפרוזבול, ואיסור ריבית באמצעות ה"היתר עיסקא". לאור האמור לעיל ניתן להבין מדוע דווקא במצוות אלו נמצאה הדרך העוקפת: העובדה שהמצוות הללו מחייבות התנהגות מעבר לנדרש מן הבחינה המשפטית מצריכה רמה רוחנית גבוהה, ומשלא הגיעו לרמה זו נוצר קושי רב בקיומן. הלוואת כסף בלא נטילת ריבית וכן השמטת החוב לאחר שנת השמיטה מחייבת את המלווים להיות בבחינת "גיבורי כח עושי דברו", מחייבת אמונה חזקה בהשגחת ה' ובאדנותו על כל רכושנו, ועם ירידת הדורות במהלך השנים, מעטים יכלו לעמוד בכך.

דיני משכון (פרק כד, ו, י-יג)

עד עתה עסקנו בהלוואה לעני בשני הקשרים - מצוות ההלוואה עצמה (ושמיטת כספים) ואיסור ריבית.

התייחסויות נוספות להלוואה לעני קיימות גם בדיני משכון (אין הכוונה למשכון שנלקח בשעת ההלוואה, אלא למשכון שנלקח במועד הפרעון אם הלווה לא יכול לשלם).

ו לא יחבל רחים ורכב פי נפש הוא חבל: י כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו: יא בחוץ תעמד והאיש אשר אתה נשה בו יוציא אליך את העבט החוצה: יב ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו: יג השב תשיב לו את העבט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך:

עיון בפרשנים

רש"י [ו]:

לא יחבול - אם בא למשכנו על חובו בבית דין, לא ימשכנו בדברים שעושים בהן אוכל נפש:

רש"י [יב]:

לא תשכב בעבוטו - לא תשכב ועבוטו אצלך:

רש"י [יג]:

כבוא השמש - אם כסות לילה הוא, ואם כסות יום החזירהו בבקר, וכבר כתוב ב'ואלה המשפטים' (שמות כב, כה) עד בא השמש תשיבנו לו, כל היום תשיבנו לו וכבוא השמש תיקחנו:

וברכך - ואם אינו מברכך, מכל מקום ולך תהיה צדקה:

העמקה:

רש"י לשמות כב, פסוק כה:

חבול תחבול - כפל לך בחבלה עד כמה פעמים,

אמר הקב"ה: כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון ומתחייבת לפני ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב טול והשב.

להרחבה - דיני משכון בחוקי מדינת ישראל

בימינו כשאדם אינו משלם חוב כספי שמוטל עליו, ניתן להפעיל נגדו הליך של הוצאה לפועל (רק לאחר קבלת פסק דין בבית המשפט) כדי שישלם את חובו. במסגרת ההליך הזה אחת מהאפשרויות הן שההוצאה לפועל תעקל את רכושו של החייב, אלא שגם כאן בדומה לדיני משכון בתורה, ישנם חוקים ותקנות אילו מיטלטלין אסור לעקל. מעניין להשוות בין דיני המשכון של התורה לחוקי ההוצאה לפועל בימינו (ראה במיוחד את סעיף 2)

חוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967 סעיף 22

(א) ואלה מיטלטלין שאין מעקלים אותם:

(1) צרכי אוכל כדי מחיית החייב ובני משפחתו הגרים עמו, לתקופה של שלושים יום;

(2) מערכות בגדים, מיטות, כלי מיטה, ציוד רפואי, תרופות, כלי אוכל, כלי מטבח וכלי בית אחרים, והכל אם הם צרכים חיוניים לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו.

(3) דברים הדרושים כתשמישי קדושה לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו.

(4) כלים, מכשירים, מכונות ומיטלטלין אחרים, וכן בעלי חיים, שבלעדיהם אין החייב יכול לקיים מקצועו, מלאכתו, משלח ידו או עבודתו שהם מקור פרנסתו ופרנסת בני משפחתו, ובלבד ששוויים המוערך אינו עולה על סכום שנקבע בתקנות.

הערה למורה:

חשוב להדגיש לפני התלמידים את הריאליה שעולה מפסוקים אלו. מדובר בתקופה שלאנשים אין בגדים רבים להחלפה (כמקובל בימינו). בעולם העתיק התופעה שלאדם עני יש בגד אחד או שנים (בגד אחד ליום ובגד אחד לילה) הייתה תופעה לא נדירה.

להרחבה אפשר להשתמש בריאליה המוצגת בממצא הארכיאולוגי הבא - "מכתב הקוצר" :
 בסמוך לחוף פלמחים, נמצאו חרסים המתוארכים לימיו של המלך יאשיהו.
 המעניין שבהם הוא חרס כתוב (אוסטרקון) בכתב עברי עתיק, שהכתוב בו פוענח כתלונה של קוצר, שכיר יום עני, הזועק לצדק מפני מנהל העבודה שלו. וזה לשון המכתב :
 "ישמע אדוני השר את דבר עבדו. עבדך, קוצר היה עבדך בחצר אסם. ויקצור עבדך ויכל, ואסם כימים. לפני שבת, כאשר כילה עבדך את קצירו ואסם כימים, ויבוא הושעיהו בן שובי ויקח את בגד עבדך. כאשר כליתי את קצירי זה ימים לקח את בגד עבדך. וכל אחי יענו לי, הקוצרים אתי בחום השמש, אחי יענו לי אמן, נקיתי מאשם! ועתה, השב נא את בגדי."
 לפי הכתוב באוסטרקון נראה שהקוצר עצמו מכיר את דברי התורה לפיהם המפקח על המיסים (הושעיה בן שובי) עבר איסור בכך שעיקל את בגדו היחיד כנגד חוב. לפי הכתוב בחומש שמות כב, כה-כו : "אם תחבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש ותשיבנו לו. כי הוא כסותו לבדה הוא שמלתו לערו במה ישכב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני". ובדומה בחומש דברים כד, י-יג : "כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו... השב תשיב לו את העבט כבוא השמש וישכב בשלמתו ויברך וילך ותהיה צדקה לפני ה' אלהיך."
 אמנם, הנסיבות אינן זהות : אין פה הלוואה אלא חוב בעקבות מכסת עבודה שלא מולאה, ועיקר טענתו היא שאין הוא חייב דבר, אולם תביעת הצדק המהדהדת ממכתב זה שייכת לאותם כתובים. מרתק לראות שבימיו של יאשיהו מלך יהודה הצדיק הייתה ידועה תביעת התורה לצדק בקרב עניי ישראל.

לסיכום מצוות ריבית ודיני משכון:

חזרו אל העקרונות שאליהם התייחסנו בפתיחת היחידה :

א. חשיבות הנתינה (בעבור הנותן).

ב. קיומו של העני או שיקומו של העני?

ג. שמירה על כבודו של העני.

אלו מן העקרונות באים לידי ביטוי בדין ריבית ובדיני משכון? באיזו דרך?

הלנת שכר (פרק כד, יד-טו)

יד לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיד או מגרד אשר בארצך בשעריך: טו ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא:

אף על פי שאיסור הלנת שכר נוגע ודאי לכל מועסק, ללא תלות במצבו הכלכלי, האופן שבו מנוסחת המצווה בחומש דברים מכוון דווקא אל המועסק שהוא גם עני. ראשית נתייחס לפרטי הפסוקים:

- מה מקומה של מצווה זו מול האיסור המקביל בויקרא יט, יג?
- מהו הנימוק למצווה המופיע בפסוקים?

עיון בפרשנים

רש"י [יד]:

לא תעשק שכיר - והלא כבר כתוב, אלא לעבור על האביון בשני לאוין לא תעשוק שכר שכיר שהוא עני ואביון, ועל העשיר כבר הוזהר (ויקרא יט יג) לא תעשוק את רעך:

אביון - התאב לכל דבר:

מגרד - זה גר צדק:

בשעריך - זה גר תושב האוכל נבלות:

אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים:

רש"י [טו]:

ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן:

והיה בך חטא - מכל מקום, אלא שממהרין להיפרע על ידי הקורא:

לתלמידי 5 יח"ל בלבד: רמב"ן [יד]:

לא תעשק שכיר עני ואביון - ידבר הכתוב בהווה, שהעניים והאביונים והגרים משכירים עצמם. וכן אם כסף תלווה את עמי את העני עמד (שמות כב כד), וכן לגר ליתום ולאלמנה יהיה (להלן פסוק יט), שהם העניים ברוב. וכן בהרבה מקומות ידבר בהווה, כמו לא תחסם שור בדישו (להלן כה ד), לא תחרש בשור ובחמור יחדיו (לעיל כב ו).

ובספרי (תצא קמה) אמרו: אם כן למה נאמר עני ואביון, ממחר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל אדם.

ודרשו מגרד - זה גר צדק, לעבור עליו בשני לאוין:

נשים לב למטבע הלשון המופיע כבר ככלל בדברי חז"ל (משנה בבא קמא ה, ז) "דיבר הכתוב בהווה" משמעות כלל זה היא שהתורה השתמשה בדוגמא הלקוחה מן המציאות הרווחת ואין בכוונתה לומר שהדיון ההלכתי נסוב רק על הדוגמא המובאת בו. במקרה שלפנינו - מסביר רמב"ן שהתורה אסרה לעשוק שכיר עני ואביון משום שהשכירים עליהם מדברת התורה היו על פי רוב עניים. התורה לא באה לומר שמותר לעשוק שכיר שאינו אביון. באותו אופן התורה מצווה לדאוג לגר ליתום ולאלמנה מפני שבתקופת התורה אוכלוסיות אלו היו על פי רוב עניות, אולם מובן שיש לדאוג לכל עני גם אם אינו גר, יתום או אלמנה.

רמב"ן מציג שתי אפשרויות פירוש לתיאור השכיר כ"עני ואביון". על דרך הפשט - דיבר הכתוב בהווה והתורה מתייחסת לעני ואביון משום שהשכירים על פי רוב היו עניים. בנוסף מביא רמב"ן מדרש על פיו התייחסה התורה במפורש לעושק שכיר עני ואביון על מנת לרמוז שעל עושק שכירים אלו הקב"ה ממחר להיפרע, הווה אומר ממחר להעניש את העושק.

לתלמידי 5 יח"ל בלבד: רמב"ן [טו]:

(טו) "בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תָבֹא עָלָיו הַשְּׁמֶשׁ כִּי עֲנִי הוּא וְאֶלְיוֹ הוּא נֶשֶׂא אֶת-נַפְשׁוֹ" –

על דרך הפשט ביאור ממה שנאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא י"ט, ג), כי דרך הכתובים לדבר בהווה. והמנהג לשכור הפועל ביום אחד, ולערב הוא יוצא (לביתו) טרם בא השמש. ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו מיד, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה.

... ילמד אותנו בכאן, כי מה שאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר", הכונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד, הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה [...]

ורבותינו פירשו (בבא מציעא קי ע"ב) כי הכתוב בתורה "עד בקר" בשכיר יום, ושב לבאר בכאן דין שכיר לילה, והנה לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות.

והוא האמת בקבלה, והנאות בטעם נכון :

רמב"ן מבאר שבפשט אין פער בין איסור הלנת השכר בויקרא לבין האיסור כאן בדברים. למעשה הכתוב בדברים מבאר את הכתוב בויקרא ("מצווה מבוארת"). בשני המקרים מדובר בשכיר יום, ויש לשלם לו עד סוף יום העבודה לפני השקיעה! דברי הכתוב "לא תלין.. עד בוקר" באים לומר שאם בעל הבית יימנע מלשלם עד השקיעה, הרי שהכסף ילין אצלו עד בוקר וזה חטא.

לעומת זאת חז"ל מבארים את הבדל ניסוח הדין שבין ויקרא ("עד בוקר") לדברים ("ביומו תתן שכרו"), כמלמד על שני מקרים שונים. בויקרא עוסקת התורה בשכיר יום ובדברים בשכיר לילה. מהבדלי הניסוח למדים חז"ל שני זמנים שונים בהם יש לשלם שכר - כל היום או כל הלילה. חז"ל מסיקים שמדובר בשני שכירים, שכיר יום ושכיר לילה, וקובעים את גדרה של הלנת שכר - 12 שעות. לשכיר יום יש לשלם במהלך 12 השעות מאז סיים את עבודתו הווה אומר עד לבוקר שלמחרת יום העבודה. באותו אופן, לשכיר לילה יש לשלם כל היום עד השקיעה שלמחרת. ההבדל המעשי בין לימוד הפשט ללימוד הדרש הוא: עד מתי יש לשלם את שכרו של שכיר יום? לפי הפשט מיד בסוף יום העבודה, לפי רבותינו עד 12 שעות לאחר תום העבודה.

(ב) לימוד זה ברמב"ן מדגים באופן ברור את ההבדל בין קריאת הפשט לבין הקריאה ההלכתית המחייבת למעשה.

העמקה

מתוך : "הוו זהירין ברשות", הלנת שכר ברשויות המקומיות , הרב רא"ס הכהן :
 "בתורה קיימת התייחסות לנושא הלנת שכר בשני מקומות מרכזיים, בספר ויקרא ובספר דברים.
 בספר ויקרא (יט, יג) נאמר :
 יג לא-תַעֲשֶׂק אֶת-רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל לֹא-תִלֵּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֶתְּךָ עַד-בֹּקֶר :
 לכאורה נראה שבפסוק שני עניינים שונים. בתחילתו הוא עוסק באיסורי עושק וגזל, ובסופו הוא
 מדבר על איסור הלנת שכר שבפשוטו יש להבינו כך : אין לעכב שכרו של עובד ליום המחר. ברור
 שישנו קשר בין האיסורים השונים שבפסוק, וקל להצביע על הצד השווה שבהם : שניהם עוסקים
 באיסורי החזקת ממונו של הזולת. הקשר בין האיסורים מתחזק בספר דברים, פרק כד, שבו כבר
 מדובר במפורש על "עושק שכיר" :
 יד לא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאֲחִיד אוּ מִגֵּרָה אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ :
 טו בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תְבֹא עָלָיו הַשְּׁמָשׁ
 כִּי עֲנִי הוּא וְאֶלָּיו הוּא נֹשֵׂא אֶת-נַפְשׁוֹ וְלֹא-יִקְרָא עֲלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְּךָ חַטָּא :
 אפשר להתלבט האם אנחנו מוזהרים כאן על עושק שכיר שעני ואביון הוא, או שמדובר בשלוש
 אזהרות שונות : עושק שכיר, עושק עני, ועושק אביון. בין כך ובין כך נראה ש'הלנת שכר' פירושה
 'עושק' ". (עלון במעגלי צדק, תמוז תשס"ד)

נראה ש"הלנת שכר" מוגדר כסוג של "עושק". מהו הדיוק הלשוני שממנו נלמדה הבנה זו?
 מתוך: כי אליו הוא נושא את נפשו, הרב דוב ברקוביץ
 "סוגיית הלנת שכר שכיר מתחשבת באילוציו של המעביד, אך מושתתת על ההבנה שעבור העובד
 המשכורת היא לא רק כסף.
 [...] איסור הלנת שכר שכיר מופיע בשתי פרשיות שונות, ובמידה מסוימת סותרות [...] הפנים
 השונות של שתי הפרשיות מהוות שני גילויים של מציאות אחת, כמו מולקולה אחת המורכבת משני
 אטומים המעצבים את האחדות שלה [...] אלו שתי הפרשיות שאנו מדברים בהן:
 "לא תעשק את רעך ולא תגזול, לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט, כג); וכן "לא תעשק
 שכיר עני ואביון מאחיך או מגרך אשר בשעריך, ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא
 ואליו הוא נושא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים כד, יד-טו).
 הדומה בפרשיות: הלנת השכר מזוהה עם מושג העושק, מושג הקרוב לגזל. חובת המעביד היא
 לשלם שכר לעובד מיד בסיום עבודתו – בפרשייה הראשונה עד הבוקר, ובפרשייה השנייה עד שקיעת
 החמה.
 ההגדרה השונה של נקודת הזמן שבה המעביד חייב לשלם מיוחסת על פי המדרש (דף קי) להבדל
 שבין עובד שמלאכתו ביום ("שכיר יום"), שיש לשלם לו עד סוף הלילה, לבין עובד שמלאכתו בלילה
 ("שכיר לילה"), שיש לשלם לו עד סוף היום. כלומר, המדרש מזוהה התאמה בין שתי הפרשיות
 בנקודה זו – יש למעביד חצי יממה לדאוג לחובת התשלום.
 השונה בין הפרשיות: בספר ויקרא העובד מכונה "רעך", כלומר מי שנמצא במעמד זהה למעמד של
 מעבידו. היחס ביניהם הוא של שווים בשוק, שניים המשתתפים בפעילות כלכלית לשם מימוש
 אינטרסים, המקיימים ביניהם חוזה המחייב באופן הדדי. על כן העובד מכונה באופן פשוט "שכיר",
 והפגיעה בשכרו נאסרת בתורה מיד לאחר הציווי "לא תגזול". לעומת זאת, בספר דברים העובד
 מכונה "שכיר עני ואביון", ועוד מוסיף המקרא – "מאחיך או מגרך אשר בשעריך". היחס אל "אח"
 ואל "עני ואביון" מחייב התייחסות מעבר לחובה המשפטית שבין שווים בפעילות מסחרית – דאגה
 לפרנסתם וחמלה על מצבם – והיחס אל "הגר" מסמן תמיד את חובת התמיכה בחלש ובמשולל כוח
 כלכלי. זאת ועוד, איסור הלנת שכר בספר דברים מערב גם את הקדוש ברוך הוא – היות שמשכורתו
 של העני והאביון אינה מבטאת רק את זכויותיו המשפטיות של העובד, אלא "אליו הוא נושא את
 נפשו" – מדובר ברובד קיומי בכיסופי חייו".
 חידושה של מצוות הלנת שכר בחומש דברים כוללת התייחסות גם ליסוד המוסרי-נפשי של חוזה
 ההתקשרות שבין המעסיק לפועל.
 אלו ביטויים בכתוב קשורים ביסוד זה, ומהי מגמת התורה בשימוש בביטויים אלו?

מתנות עניים (פרק כד, יט-כב)

יט כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך: כ כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה: כא כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה: כב וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על בן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה:

חומש דברים חוזר ומזכיר את מצוות מתנות העניים שזכרו כבר בחומשים קודמים.

ראשית נתייחס לפסוקים ולשאלות העולות מהם:

- אלו מצוות נזכרות כאן, ומה נוכל ללמוד על כל אחת מהן?
- מתנות עניים נזכרו בחומשים קודמים (ויקרא יט, ט-י; ויקרא כג, כב) - איזו מצווה נוספה כאן? אלו פרטים נוספו כאן?
- לשם מה נישנו המצוות ומה התחדש בהופעתן טרם הכניסה לארץ?
- ומתוך כך - מה הן מלמדות אותנו על מערכת הקשר בין הנותן לבין המקבל?
- פסוק יט, העוסק במצוות שכחה, כולל הבטחה לברכה. מדוע נלווית ההבטחה דווקא למצוות שכחה, ולא מופיעה בסוף יחידת פסוקים?

עיון בפרשנים

רש"י [יט]:

ושכחת עומר - ולא גדיש. מכאן אמרו עומר שיש בו סאתיים ושכחו אינו שכחה:

בשדה - לרבות שכחת קמה ששכח מקצתה מלקצור:

לא תשוב לקחתו - מכאן אמרו, שלאחריו שכחה, שלפניו אינו שכחה, שאינו בבל תשוב:

למען יברכה - ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון.

אמור מעתה, נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה:

רש"י [כ]:

לא תפאר - לא תיטול תפארתו ממנו. מכאן שמניחין פאה לאילן: [פארה - ענף]

אחריו - זו שכחה:

רש"י [כא]:

לא תעולל - אם מצאת בו עוללות לא תיקחנה. [עולל - אשכול צעיר]

העמקה : השוואה בין שלושת המקורות העוסקים במתנות עניים

ויקרא יט ט-י :

וּבְקֶצְרְכֶם אֶת קֶצִיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ לְקַצֹּר וּלְקַט קֶצִירְךָ לֹא תִלְקֹט :

וּכְרֶמְךָ לֹא תַעֲזֹל וּפֶרֶט כְּרֶמְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֹנִי וְלִגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם :

ויקרא כג כב :

וּבְקֶצְרְכֶם אֶת-קֶצִיר אֲרֻצְכֶם לֹא-תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ בְּקֶצְרְךָ וּלְקַט קֶצִירְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֹנִי וְלִגֵּר תַּעֲזֹב

אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם :

השוואה בין שלושת המקורות מובילה למסקנה כי המצווה המתחדשת בחומש דברים היא מצוות השכחה.

על מצווה זו מקשה נחמה ליבוביץ' :

"[...] מפליאה כאן המקריות של מצוות שכחה ופרט. הן לא ייתכן לתלות את העזרה הצריכה להינתן לדל במקרה של שכחה. ויושם לב לכך, שזו היא המצווה היחידה שאינה תלויה ברצונו של האדם; להיפך; זו מצווה, אשר אם ירצה האדם לעשותה בכל ליבו, לא יוכל לעשותה [...]". (עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 229).

נחמה ליבוביץ' מביאה את דברי הרש"ר הירש :

א. רש"ר הירש לויקרא יט, ט ד"ה ובקוצרכם את קציר... :

"החוקים האלה אין תכליתם סיפוק הצרכים החומריים באופן ישיר לעניי העם.

הן גם העני בעצמו מחויב לעזוב לעניים לקט שכחה ופאה ועוללות של שדהו וכרמו.

ברור שחוקים אלה מטרתם להזהיר כל אזרח בישראל תיכף בשעת הקציר והבציר,

בשעת כינוס מתנות הטבע ופרי עמל בפיו,

בשעה שהוא עלול להוציא מפיו את המילים הגאוותניות הרות סכנות חמורות, המילים "קנייני שלי",

ולהזכיר לו כי עליו לקיים בפועל את ההוראה שה"שלי" הזה כולל בתוכו,

חיוב המוטל על כל אחד ואחד לדאוג להספקת צרכיהם של הנצרכים,

וכי השדה והכרם לא נתנו יבולם ופריים לו לבדו – וכי ביגיע כפיו אין עליו לעמול רק לטובת עצמו,

וכי בארץ שהיא קודש לה' אין הדאגה ל"עני ולגר" תוצאה של רגש החמלה המפותח פחות או יותר,

או של רגש הפחד מפני סכנת ההתקוממות של מיואשים ומתמרמרים מבין העניים,

סכנה המאיימת על קנייניהם של בעלי הרכוש,

שדאגה זו אינה מופקדת בידי רחמנים או פקחים,

כי אם שהיא הופכת לזכות הניתנת מאת ה' למעוטי יכולת ושהיא חיוב שנתחייבו בה בעלי יכולת.

ב. רש"ר הירש, דברים כד, יט :

" 'מתנות העניים' עומדות כניגוד, כמחאה, נגד מושג ה'שלי'.

ואם מזכירים לך פאה ועוללות את חובתך לבלתי ראות שדך וכרמך כולו כשלך ורק כשלך,

וכן לבלתי השתמש בכל מה שהצמיח לך הטבע בברכת ה' לטובתך אתה בלבד,

ואם מזכירים לך פרט ולקט שאין עליך לנצל עמל כפיך לטובתך אתה עד גמירא...

הנה מוסיפה התורה מצוות שכחה ללמדך שאף מחשבותיך הקשורות בעמל לקנייך,

אין עליהן להיות מופנות רק לטובתך אתה,

ומה שנעלם פעם בשעת קציר ממחשבותיך, יהא חלקם של העניים".

הקשר רחב: המחויבות כלפי העניים בנביאים (חובה לתלמידי 5 יח"ל)

מחויבות כלפי העניים בנביאים

התביעה למחויבות כלפי העניים בחברה חוזרת שוב ושוב בדברי הנביאים. תלמידי 5 יח"ל מתבקשים לקשר ללימוד את שני הפרקים הללו:

- ישעיהו נח (נלמד בכיתה י"א)
- נחמיה ה (נלמד בכיתה י"ב במסגרת התכנית בנביא)

למורה:

על התלמידים להכיר את הפרקים ברמת הבנת האירוע או הנבואה, הנושאים או המוקדים העיקריים, ולא מעבר לכך.

מטרת הלימוד היא ליצור תמונה שלימה ומלאה יותר של המצוות שנלמדו בחומש דברים.

לסיכום היחידה נחזור למגמתו העיקרית של חומש דברים: הכנה של העם לקראת השינויים העומדים בפניו עם הכניסה לארץ ישראל והאתגרים הנגזרים מהם. עם הכניסה לארץ מצווה העם לבנות חברה המושתתת על ערכי החסד, הערבות ההדדית והחמלה בפרט כלפי החלשים בחברה. במקביל מתפתח גם היחס הנכון לצבירת רכוש ולמקומו בחיינו.

נשאל: באיזה אופן המצוות שלמדנו ביחידת פתח תפתח מכוונות למימוש מגמה זו?

על התלמיד לדעת לקשר בין כל אחת מהמצוות שנלמדו ביחידה למגמתו של ספר דברים. להבין כיצד המצווה מביאה לידי ביטוי באופן מעשי את הדרכתו של משה לעם ישראל.